

Finansē
Eiropas Savienība
NextGenerationEU

Nacionālais
attīstības plāns

Finanšu ministrija

**Ziņojums par ēnu ekonomikas apmēru 2022. gadā
un turpmākām prognozēm, pamatojoties uz izstrādāto
metodoloģiju**

Rīga

2023

Saturs

Ievads.....	3
1. Valsts pētījumu programmas “Ēnu ekonomikas mazināšana valsts ilgtspējīgas attīstības nodrošināšanai” projekts.....	4
2. Ēnu ekonomikas jēdziens un motivācija iesaistei.....	7
3. Ēnu ekonomikas īpatsvara izvērtējums par 2022. gadu.....	13
4. Ēnu ekonomikas prognozes turpmākajiem gadiem un rīcības virzieni ēnu ekonomikas īpatsvara mazināšanai.....	19
Kopsavilkums.....	23

Ievads

Ēnu ekonomikas samazināšana ir prioritārs uzdevums, kas ir svarīgs, lai nodrošinātu sabiedrības labklājības līmeni un sekmētu ekonomikas konkurētspēju un tautsaimniecības attīstību, tāpēc ir jāturpina īstenot valsts politiku ēnu ekonomikas ierobežošanai.

No 2020. gada augusta līdz 2023. gada aprīlim Finanšu ministrija (turpmāk – FM) īstenoja valsts pētījumu programmas “Ēnu ekonomikas mazināšana valsts ilgtspējīgas attīstības nodrošināšanai” (turpmāk – valsts pētījumu programma) projektu, kura mērķis bija paplašināt zināšanu un analītisko bāzi ekonomikas un finanšu nozarē, stiprināt saikni starp pētniecību un valsts rīcībpolitiku, veicināt sabiedrībā izpratni par ēnu ekonomikas negatīvo ietekmi un nodokļu saistību labprātīgas izpildes nozīmi. Piesaistīt zinātniekus ēnu ekonomikas mazināšanas pasākumu izvērtēšanā bija FM rosināta inovatīva pieeja – zinātniskās darbības un pētījumu rezultātā tika vērtēti ēnu ekonomiku ietekmējošie faktori tautsaimniecības nozarēs un sniegtas zinātniski pamatotas rīcībpolitikas rekomendācijas ēnu ekonomikas mazināšanai, kā arī izstrādāta ēnu ekonomikas mērīšanas un prognozēšanas metodoloģija.

Šī ziņojuma mērķis ir sniegt apskatu par ēnu ekonomikas apmēru 2022. gadā un veiktajām prognozēm turpmākajam periodam.

Ziņojums ir izstrādāts pamatojoties uz valsts pētījumu programmas rezultātā veikto ēnu ekonomiku ietekmējošo faktoru analīzi, ēnu ekonomikas apjoma aprēķināšanas un prognozēšanas metodoloģiju, izmantojot aktuālos datus par 2022. gadu.

1. Valsts pētījumu programmas “Ēnu ekonomikas mazināšana valsts ilgtspējīgas attīstības nodrošināšanai” projekts

Lai paplašinātu zināšanu un analītisko bāzi ekonomikas un finanšu nozarē, stiprinātu saikni starp pētniecību un valsts rīcībpolitiku, veicinātu sabiedrībā izpratni par ēnu ekonomikas negatīvo ietekmi un nodokļu saistību labprātīgas izpildes nozīmi, **FM no 2020. gada augusta līdz 2023. gada aprīlim īstenoja valsts pētījumu programmas projektu, kura virsmērķis** bija mazināt ēnu ekonomiku, veicinot iekļaujošu un uz ilgtspējīgu attīstību vērstu ekonomisko izaugsmi, produktīvas un konkurētspējīgas uzņēmējdarbības vides sekmēšanu, tādējādi paaugstinot sabiedrības labklājību Latvijā.

Programmas **mērķis** bija veicināt zinātnisku pētījumu izmantošanu valsts politikas plānošanā un lēmumu pieņemšanā noteiktās jomās, lai zinātnisko pētījumu rezultātus par ēnu ekonomikas apmēru un tās ietekmējošiem faktoriem, kā arī šo pētījumu rezultātā ierosinātos priekšlikumus varētu izmantot kā izsvērtus un zinātniski pamatotus argumentus jaunu ēnu ekonomikas mazinošu pasākumu ierosināšanai un īstenošanai.

FM 2020. gadā sadarbībā ar Latvijas Zinātnes padomi (turpmāk – LZP) uzsāka programmas un konkursa nolikuma izstrādi, LZP izsludinot programmas projekta pieteikumu konkursu un veicot projekta atlasī. Līgums ar LZP par valsts pētījuma programmas “Ēnu ekonomikas mazināšana valsts ilgtspējīgas attīstības nodrošināšanai” projekta “Ēnu ekonomikas izpēte Latvijā (RE:SHADE)” īstenošanu un finansēšanu tika parakstīts 2020. gada 6. augustā.

Valsts pētījumu programmas ietvaros projekta īstenošanai (turpmāk – pētnieki) iesniedza četrus saturiskos pārskatus, iekļaujot tajos vairākus ziņojumus:

Valsts pētījumu programmas ietvaros pētnieki 2020. gada 27. novembrī iesniedza pirmo saturisko pārskatu par projekta īstenošanas uzsākšanu un sākotnējos secinājumus par ēnu ekonomiku ietekmējošiem faktoriem, novērtējot to ietekmes iespējamību un ietekmes radītās sekas valstī kopumā.

Otrais saturiskais pārskats tika iesniegts 2021. gada 28. maijā ar precizējumiem 2021. gada 1. septembrī, iekļaujot tajā šādus ziņojumus:

- 1) ziņojums par ēnu ekonomiku Latvijā ietekmējošo faktoru novērtējumu, tautsaimniecības nozarēs, kurām ir nozīmīga finanšu ietekme, un valstī kopumā;
- 2) ziņojums par iemesliem, kāpēc fiziskās personas izvairās no labprātīgas nodokļu maksāšanas un iesaistīšanās sociālās apdrošināšanas sistēmā, un analīzi par ietekmējošiem faktoriem, kas veido ēnu ekonomikas radītus priekšnosacījumus negodīgai konkurencei un

atsevišķu iedzīvotāju grupu sociālajai nevienlīdzībai un nepietiekamai nodrošinātībai, kā arī analīzi, kā ēnu ekonomikas mazināšana ietekmē attieksmi pret nodokļu maksāšanu;

3) zinātniski pamatotas rīcībpolitikas rekomendācijas attiecībā uz normatīvo aktu izmaiņām, iestāžu darba organizāciju, viedo tehnoloģiju izmantošanu vai citiem valsts realizējamiem pasākumiem ēnu ekonomikas mazināšanai ar izvērtētu attiecīgo ieteikumu finansiālo ietekmi.

Trešo saturisko pārskatu pētnieki iesniedza 2022. gada 28. janvārī, iekļaujot tajā:

1) zinātniski pamatotas rīcībpolitikas rekomendācijas ar izvērtētu attiecīgo ieteikumu finansiālo ietekmi;

2) ziņojumu par negūto budžeta ieņēmumu apjomu no pretlikumīgām darbībām;

3) izstrādāto ēnu ekonomikas mērīšanas metodoloģijas projektu, ēnu ekonomikas apmēra prognozēšanas algoritms un aplēses par ēnu ekonomikas apmēru Latvijā 2020. gadā, izmantojot dinamiskā “vairāku indikatoru – vairāku cēloņu” modeļa (*The Dynamic Multiple Indicators – Multiple Causes Model*) pieeju.

Ceturto saturisko pārskatu pētnieki iesniedza 2022. gada 31. oktobrī, iekļaujot tajā šādus ziņojumus:

1) zinātniski pamatotas rīcībpolitikas rekomendācijas ēnu ekonomikas mazināšanai Latvijā;

2) metodika ēnu ekonomikas apjoma noteikšanai, algoritms tās apjoma prognozēšanai un ēnu ekonomikas aplēses Latvijā 2020. un 2021. gadā;

3) pētījums par ēnu ekonomikas apmēru Latvijā 2020. un 2021. gadā, izmantojot izstrādāto ēnu ekonomikas mērīšanas metodoloģiju.

Pētījuma rezultāti sniedz padziļinātāku izpratni par ēnu ekonomikas raksturu Latvijā – gan vidē, kur ēnu ekonomikas ir augstāka, gan arī tur, kur tā ir zemāka – kā arī galveno ēnu ekonomikas apjomu veicinošos faktoros. Plašais ēnu ekonomikas veicinošo faktoru spektrs prasa politisku iejaukšanos un pasākumu īstenošanu, kas ļauj efektīvi pievērsties visproblemātiskākajām jomām un faktoriem, kas ar vislielāko varbūtību spēj efektīvi samazināt ēnu ekonomikas līmeni.

Lai to paveiktu, svarīgi ņemt vērā ne tikai uzņēmumu grupu procentuālo iesaisti ēnu ekonomikā, bet aplēst arī to kopējo pienesumu IKP, ja politikas mērķis ir mazināt ēnu ekonomikas īpatsvaru. Piemēram, lai gan būvniecības nozarē pastāv liels ēnu ekonomikas īpatsvars, tā veido tikai 6 % no IKP. Līdzīgi, mazi uzņēmumi un tādi, kur ir zemas algas proporcionāli vairāk iesaistās ēnu ekonomikā, bet lielie uzņēmumi un tādi, kur ir augstas algas tomēr ir atbildīgas par lielu daļu nenomaksātiem nodokļiem jo sava lieluma dēļ viņi veido

ievērojamu IKP daļu. Ir ļoti spēcīga sakarība starp nodokļu morāli (vai uzņēmumu uzskata, ka izvairīšanās no nodokļiem ir “attaisnojama”) un iesaistīšanos ēnu ekonomikā. Tas norāda, ka politikas veidotājiem nevajadzētu apmierināties tikai ar vienkāršām, tieši vērstām politiskām darbībām kā izmaiņas nodokļu likumos, to piemērošana un stimulēšana. Rezultāti drīzāk rāda, ka neskatoties uz to, ka tas ir daudz grūtāk un prasa ilgtermiņa pieeju, politikas ir rūpīgi jāizstrādā tā, lai mainītu uzņēmumu un privātpersonu domāšanu no tādas, ka “izvairīties no nodokļiem ir pieņemami” uz “mūsu pienākums ir maksāt savus nodokļus”, jo tam varētu būt vislielākā un visplašākā ietekme uz ēnu ekonomikas apmēru.

Ēnu ekonomika ir kompleksa parādība un arī tās mazināšanai ir jāatrod kompleksa pieeja. Tāpēc rīcībpolitikas ieteikumos ir kompleksa pieeja, kas, balstoties uz zinātniskiem pierādījumiem, palīdz mazināt ēnu ekonomiku, un sevišķi aplokšņu algas, dažādos tās aspektos. Pētnieku sniegtās rīcībpolitikas rekomendācijas aptver apsveramus risinājumus, lai mazinātu nedeklarētu nodarbinātību, administratīvo slogu un “aplokšņu algas”, kā arī virzienus nodokļu sistēmas attīstībai un uzņēmējdarbības vides uzlabošanai. Daļa no ziņojumā sniegtām zinātniski pamatotām rīcībpolitikas rekomendācijām ir saistītas ar izmaiņām nodokļu politikā.

Pētījumā sniegtās rekomendācijas pētnieki sagrupēja un sniedza grupētu novērtējumu par rīcībpolitikas rekomendāciju finansiālo ietekmi atbilstoši dažādu aktivitāšu ieviešanas kritērijiem, klasificējot tās šādos virzienos:

- a) ēnu ekonomikas mazināšanas pasākumu koordinēšana;
- b) laba valsts pārvaldība;
- c) mārketinga aktivitātes, sabiedrības un uzņēmēju informēšana un izglītošana;
- d) kontroles mehānismu uzlabošana.

Tika izstrādāta ēnu ekonomikas mērīšanas metodoloģija, ēnu ekonomikas apmēra prognozēšanas algoritms un aplēses par ēnu ekonomikas apmēru Latvijā 2020. un 2021. gadā, izmantojot dinamiskā “vairāku indikatoru - vairāku cēloņu” modeļa (*The Dynamic Multiple Indicators - Multiple Causes Model*) pieeju.

2. Ēnu ekonomikas jēdziens un motivācija iesaistei

Ēnu ekonomika ir jēdziens, kuru lieto dažādi zinātnieki un organizācijas, lai raksturotu neformālo ekonomikas daļu, no kuras netiek maksāti nodokļi atbilstoši valsts nodokļu regulējumam. Ņemot vērā to, ka pastāv vairākas metodes ēnu ekonomikas novērtēšanai, pastāv arī dažādas ēnu ekonomikas definīcijas. Tā, piemēram, saskaņā ar Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (OECD) definīciju, ēnu ekonomiku veido legālas ekonomiskās aktivitātes, par kurām normatīvajos aktos noteiktā kārtībā ir jāsniedz informācija nodokļu administrācijai, bet par kurām nav sniegtas ziņas, līdz ar to paliekot neapliktas ar nodokļiem, atšķirībā no tām ekonomiskajām aktivitātēm, par kurām tiek sniegtas ziņas, un nelegālas ekonomiskās aktivitātes.¹

Austrijas profesors F. Šneiders savos pētījumos ēnu ekonomikas apjoma noteikšanai izmanto šādu definīciju: ēnu ekonomika ietver visas saimnieciskās darbības, kas tiek slēptas no oficiālajām iestādēm monetāru, normatīvu un institucionālu iemeslu dēļ. Monetāri iemesli ietver izvairīšanos no nodokļu un visu sociālās apdrošināšanas iemaksu nomaksas, regulējošie iemesli ietver izvairīšanos no valdības birokrātijas vai normatīvā regulējuma sloga, savukārt institucionāli iemesli ir korupcijas tiesības, politisko institūciju kvalitāte un vāja tiesiskuma norma. Ēnu ekonomika atspoguļo galvenokārt legālas ekonomiskās un produktīvās darbības, kuras, ja tās reģistrētu, veicinātu valsts IKP izaugsmi.²

Atbilstoši profesora A. Saukas pētījumā par ēnu ekonomikas indeksu minētajam, ēnu ekonomikas komponentes ir “aplokšņu algas”, neuzrādītie ienākumi, nelegālā nodarbinātība, kukuļošana, korupcija.³

Ēnu ekonomika ir saistīta ar daudziem riskiem. Tā veicina nevienlīdzīgu konkurenci, izkropļo tirgu un negatīvi ietekmē nodokļu iekasēšanu. Komersanti, kas nenomaksā nodokļus vai nomaksā tos tikai daļēji, iegūst lielākus apgrozāmos līdzekļus un ietaupa izdevumus “aplokšņu algu” atalgojumam. Tas rada zemāku preču un pakalpojumu pašizmaksu un ļauj izspiest no tirgus preces un pakalpojumus, par kuriem nomaksāti visi nodokļi.⁴ Vienlaikus personas, kas saņem “aplokšņu algas” ir pakļautas sociālo garantiju, darba drošības un sociālās apdrošināšanas riskam. “Aplokšņu algas” ne vien negatīvi ietekmē nodarbināto sociālās apdrošināšanas iemaksas, bet arī liedz saņemt valsts garantēto ienākumu aizvietošanu,

¹ Shining Light on the Shadow Economy: Opportunities and Threats, OECD, 2017 - <https://www.oecd.org/tax/crime/shining-light-on-the-shadow-economy-opportunities-and-threats.pdf>

² Nonlinearity between the Shadow Economy and Level of Development - <https://www.iza.org/publications/dp/12385/nonlinearity-between-the-shadow-economy-and-level-of-development>

³ Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs 2009.–2022. gadā - https://www.sseriga.edu/sites/default/files/2023-05/Ēnu_ekonomikas_indekss_2009_2022_0.pdf

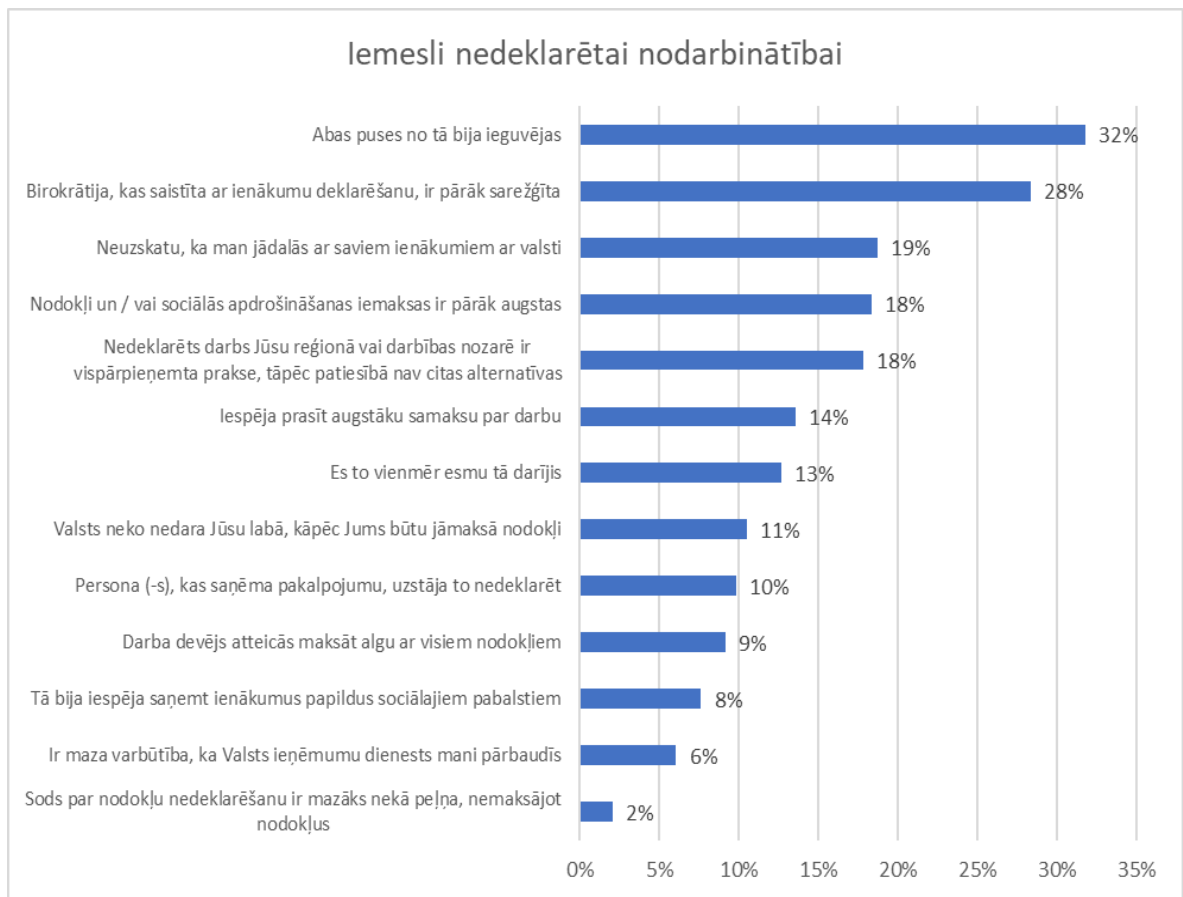
⁴ Outside the State - The Shadow Economy and Shadow Economy Labor Force <https://www.researchgate.net/publication/356303562>

iestājoties pensijas vecumam, iegūstot invaliditāti, zaudējot apgādnieku, slimības gadījumā, maternitātes periodā, zaudējot darbu, kā arī ciešot darba negadījumā vai saslimstot ar arodslimību.

Rezultātā ēnu ekonomika kavē valsts ekonomikas izaugsmi, negatīvi ietekmē nodokļu iekasēšanu un samazina valsts budžeta ieņēmumus. Tas attiecīgi samazina valsts rīcībā esošo finansējumu, ko iespējams izmantot sabiedrības labklājības un dzīves kvalitātes paaugstināšanai, infrastruktūras un pakalpojumu attīstībai, kas rada priekšnosacījumus ekonomiski aktīvu uzņēmumu skaita palielināšanai un ražošanas paplašināšanai.

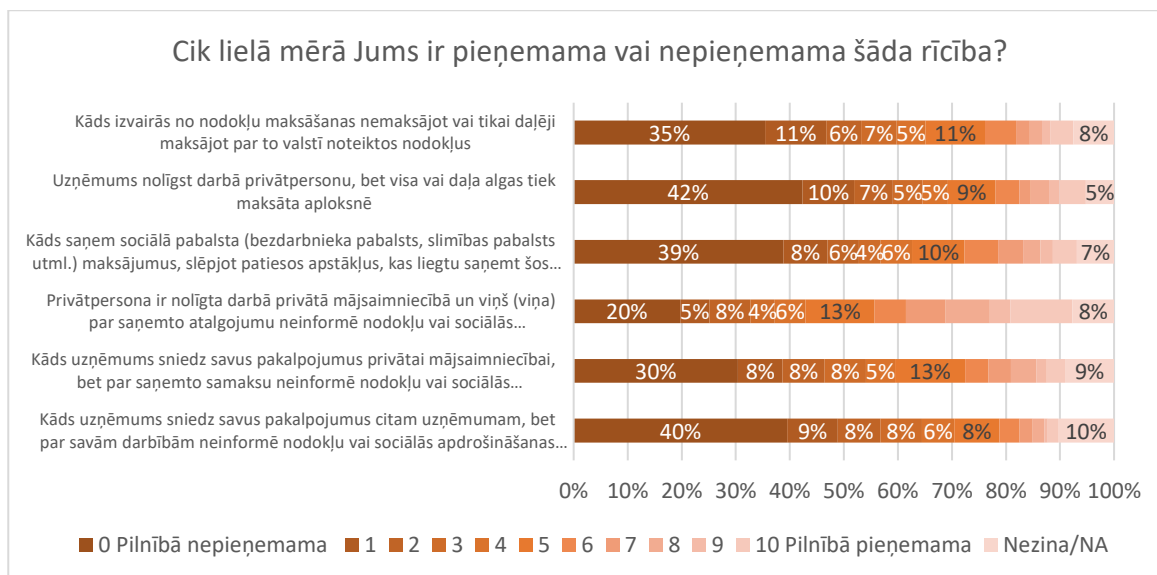
Vienlaikus ekonomisti atzīst, ka ēnu ekonomiku pilnīgi novērst nav iespējams, jo tā ir dabiska parādība, kas pie noteiktiem apstākļiem pilda arī sociālo funkciju. Tā, piemēram, sarežģītos ekonomiskos apstākļos uzņēmēji ir tendēti daļēji vai pilnībā novirzīt darbību ēnu ekonomikā, pakārtojot savas (īstermiņa) intereses augstāk par sabiedrības (pārsvarā ilgtermiņa) interesēm. Līdzīgi rīkojas arī privātpersonas sarežģītā finanšu situācijā, iesaistoties ēnu ekonomikā, nenomaksājot darba spēka nodokļus, kas liedz pašam nākotnē saņemt sociālās garantijas un vienlaikus samazina sociālā budžeta ieņēmumus, kas kalpo kopējām sabiedrības interesēm.

Lai veiksmīgi veiktu pasākumus izvairīšanās no nodokļu maksāšanas ierobežošanai, svarīgi ir apzināt iemeslus, kāpēc nodokļu maksātāji zaudē motivāciju maksāt nodokļus. Tāpēc valsts pētījumu programmas ziņojumos tika pētīti iemesli, kāpēc fiziskās personas izvairās no labprātīgas nodokļu maksāšanas, kā arī analizēti ietekmējošie faktori iesaistei ēnu ekonomikā. Valsts pētījumu programmas ietvaros pētnieki veica gan iedzīvotāju socioloģiskās aptaujas par nodokļu nomaksas jautājumiem un intervijas ar Latvijas iedzīvotājiem, kuri iesaistījušies ēnu ekonomikā, gan analizēja teorētiskos un empīriskos pētījumus par nodokļu nomaksu. Tika secināts, ka visbiežāk Latvijas iedzīvotāji iesaisti ēnu ekonomikā pamato ar nodokļu slogu jeb pārāk augstiem nodokļiem, kā arī liela daļa iedzīvotāju uzskata, ka nodokļu sistēma ir pārlietu sarežģīta vai netaisnīga. Darbavietu trūkums, sabiedriskā labuma kvalitāte no nodokļu naudas, kā arī pastāvošā birokrātija ir nākamie populārākie iemesli iesaistei ēnu ekonomikā. Tāpat vienlīdz izplatīti iemesli iesaistei ēnu ekonomikā ir norēķinu faktori – abpusējs izdevīgums (1. att.).

1. attēls. Valsts pētījumu programmas ziņojumā par Latvijas iedzīvotāju iesaistīšanos ēnu ekonomikā minētie iemesli nedeklarētai nodarbinātībai.

Nedeklarēta ienākumu gūšana visbiežāk novērojama būvniecības sektorā, pārtikas preču, piemēram, lauksaimniecības produkcijas, pārdošanā, kā arī dārzkopībā un automašīnu remonta pakalpojumu sniegšanā. Pētnieki uzsver, ka kopumā nodokļu morāle ir zema: lielākā daļa pētījuma respondentu nevienu no aptaujā minētajiem nodokļu nemaksāšanas piemēriem neuzskatīja par pilnībā nepieņemamu. Latvijas iedzīvotāji visbiežāk nosoda uzņēmumu izvairīšanos no nodokļu nomaksas, maksājot “aplokšņu algas” vai sniedzot pakalpojumu citam uzņēmumam, par to nemaksājot nodokļus, kā arī gadījumus, kad kāds izkrāpj sociālos pabalstus. Daudz labvēlīgāka attieksme ir pret vispārīgu izvairīšanos no nodokļu nomaksas, bet vismazāk sabiedrība nosoda gadījumus, ja pakalpojumu sniedz privātpersona privātpersonai (2. att.).

2. attēls. Nodokļu morāle, valsts pētījumu programmas ziņojums par Latvijas iedzīvotāju iesaistīšanos ēnu ekonomikā.

Valsts pētījumu programmas ietvaros prof. A. Saulītis savā ziņojumā par Latvijas iedzīvotāju iesaistīšanos ēnu ekonomikā uzsver nodokļu morāles aspekta nozīmīgumu. Pētījumā par iedzīvotāju iesaistīšanos ēnu ekonomikā tika secināts, ka nodokļu nomaksa un ēnu ekonomika ir saistīta ar trīs būtiskiem faktoriem:

- 1) *strukturālie faktori*: nodokļu sistēma un normatīvā regulējuma ietvars, kurā ietilpst nodokļu administrēšanas efektivitāte – sodu apmērs un iespējamība tikt sodītam, korupcijas izplatība, sabiedrisko pakalpojumu kvalitāte;
- 2) *norēķinu faktori*: preču un pakalpojumu pieejamība un izmaksu atšķirība formālajā un ēnu ekonomikā, tāpat arī pirkumu anonimitāte, drošība u.tml.;
- 3) *vēsturiskie faktori*, kas saistīti ar nodokļu morāli, identitāti, nodokļu administrējošo institūciju darba ētiku, plašāku politisko un sociālo vidi.⁵

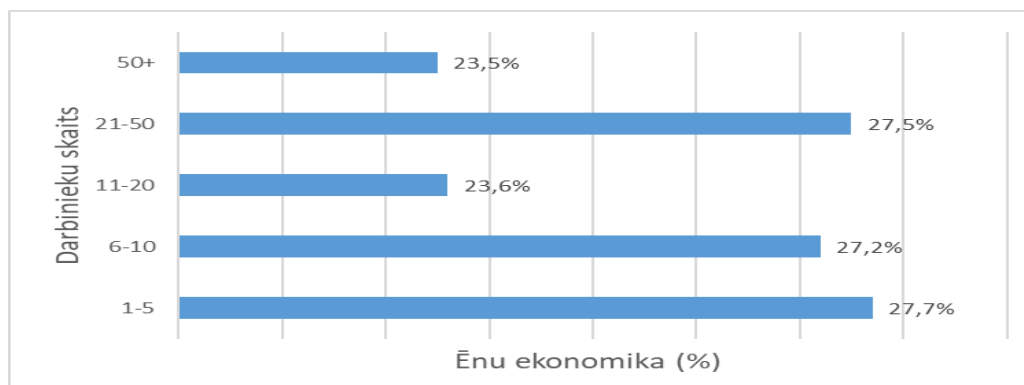
Lai veiksmīgi ierobežotu ēnu ekonomiku, nepieciešama visaptverošas un rūpīgi izstrādātas politikas īstenošana, fokusējoties uz noteicošajiem faktoriem, kas ir vissvarīgākie uzņēmējdarbības vides pilnveidošanai. Pasākumi var būt dažādi, sākot no regulējošā un administratīvā sloga mazināšanas, caurskatāmības veicināšanas un valdības efektivitātes uzlabošanas līdz nodokļu saistību izpildes uzlabošanai, procedūru automatizācijai un elektronisko maksājumu veicināšanai.

Valsts pētījumu programmas ziņojumā tika pētīti faktori, kas ietekmē ēnu ekonomikas apjomu dažādās ekonomikas nozarēs, dažādās uzņēmējdarbības jomās un laika gaitā. Pētījuma ietvaros veiktā analīze ietver cilvēku attieksmes analīzi attiecībā uz nodokļu maksāšanu, kā arī

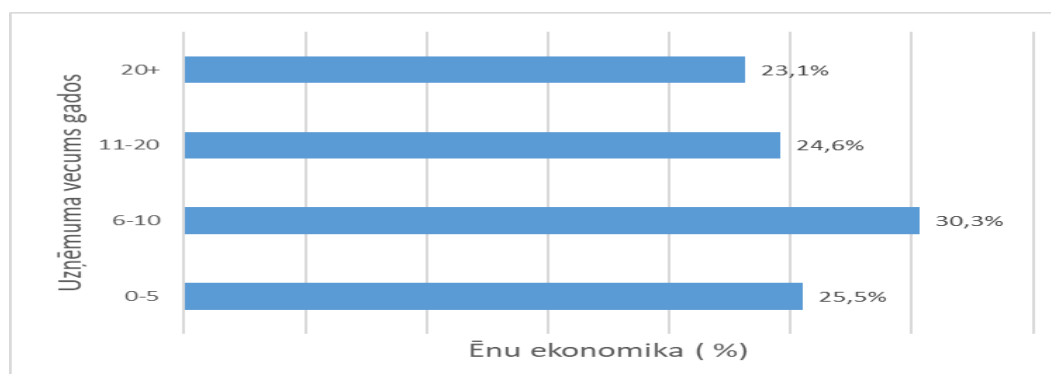
⁵ <https://www.fm.gov.lv/lv/media/13776/download?attachment>

valdības īstenoto pasākumu ietekmes izvērtējumu uz Latvijas iedzīvotāju iesaistīšanos ēnu ekonomikas darbībās.

Pētījuma rezultāti liecina, ka nozaru griezumā būvniecības nozare izceļas kā joma, kur pastāv augstākais ēnu ekonomikas īpatsvars. Arī tādās nozarēs kā viesmīlība un ēdināšana, administratīvo un apkalpojošo dienestu darbība, transports un uzglabāšana un lauksaimniecība, mežsaimniecība, zvejniecība veikto pārbaužu rezultātā konstatēti nenomaksāti nodokļi. Spriežot pēc aptaujas datiem, pēc nodarbināto skaita mazāki uzņēmumi, kā arī jaunāki uzņēmumi ēnu ekonomikā iesaistās biežāk.

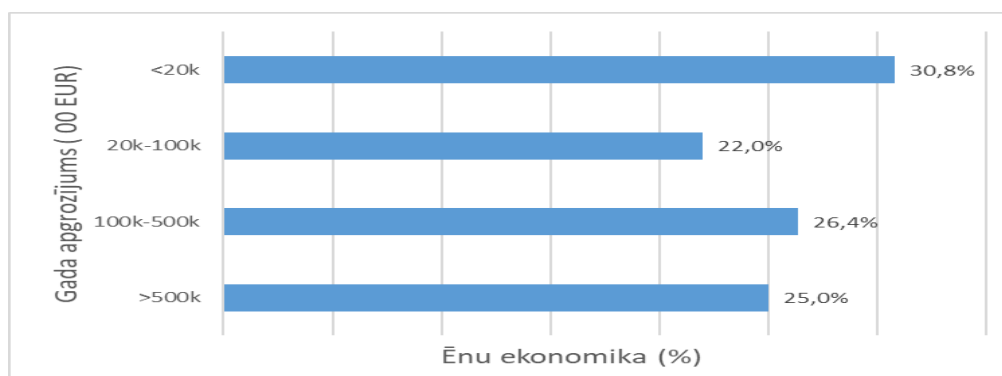

3. attēls. Ēnu ekonomikas apjoms (% no IKP) Latvijā (2020) pēc uzņēmumu lieluma – darbinieku skaita

4. attēls. Ēnu ekonomikas apjoms (% no IKP) Latvijā (2020) pēc uzņēmumu vecuma

Tāpat pētījumā tika secināts, ka uzņēmumu ar gada apgrozījumu mazāku par 20 tūkst. euro aplēstā varbūtība iesaistīties ēnu ekonomikā ir lielāka, t.i. 30,8 %.

5. attēls. Ēnu ekonomikas apjoms (% no IKP) Latvijā (2020) pēc uzņēmumu lieluma – gada apgrozījuma

Vienlaikus pētnieki uzsver, lai arī mazie uzņēmumi proporcionāli visvairāk iesaistās ēnu ekonomikā, to slēptā uzņēmējdarbība vai nenomaksātie nodokļi neveido ēnu ekonomikas lielāko daļu, jo lielie uzņēmumi saražo proporcionāli ievērojamāku IKP daļu.

Saskaņā ar pētījumā minēto, visaugstākais ēnu ekonomikas īpatsvars bija vērojams globālās finanšu krīzes un pēc tam ekonomiskās recesijas laikā (2009–2011). Ekonomikai atkopjoties no globālās finanšu krīzes, kā arī Latvijas valdībai, dažādām ministrijām un VID ieviešot ļoti plašus politiskus pasākumus ēnu ekonomikas apkaršanai, ēnu ekonomika ievērojami saruka līdz pašreizējam līmenim ap 20 %-25 % no IKP. Šāda dinamika liecina, ka ēnu ekonomikai ir tendence pieaugt ekonomisko krīžu un grūtību laikā, bet to var apkarot ar politiskiem pasākumiem. Covid-19 izraisītā nesenā ekonomikas lejupslīde saistāma ar nelielu ēnu ekonomikas pieaugumu.

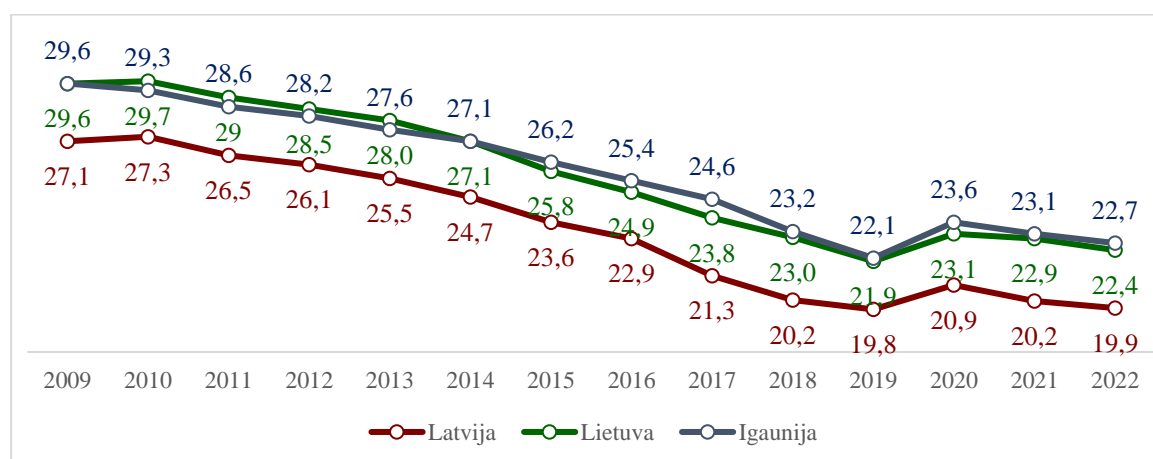
Tāpat pētnieki secina, ka uzņēmumi, kas ir mazāk apmierināti ar nodokļu politiku, un tie, kas izvairīšanos no nodokļiem uzskata par pieņemamu, arī vairāk iesaistās ēnu ekonomikā (piemēram, vairāk izvairās no nodokļiem un maksā aplokšņu algas). Ļoti spēcīgi ietekmējošs faktors, lai piedalītos ēnu ekonomikā, ir “nodokļu morāle”: uzņēmumi, kas uzskata par attaisnojamu izvairīšanos no nodokļiem, ir aktīvāki ēnu ekonomikas dalībnieki nekā uzņēmumi, kas uzskata, ka izvairīšanās no nodokļiem nav attaisnojama. Savukārt lielāka varbūtība tikt pieķertam nodokļu nemaksāšanā un stingrāki sodi par izvairīšanos no nodokļu nomaksas attur un mazina iesaistīšanos ēnu ekonomikā. Tāpat pētnieki secina, ka visvairāk ēnu ekonomikā iesaistās Rīgā un Kurzemē (lai gan aplēsēs neietilpst ieņēmumu slēpšana/neuzrādīšana par nelikumīgu preču un pakalpojumu kontrabandu, kas varētu radīt citādu ģeogrāfisko sadalījumu). Dalot Latvijas ēnu ekonomiku sīkāk tās komponentos, tika konstatēts, ka lielākais no tiem ir algu neuzrādīšana jeb tā sauktās “aplokšņu algas”⁶.

⁶Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs 2009.–2022. gadā - https://www.sseriga.edu/sites/default/files/2023-05/Enu_ekonomikas_indekss_2009_2022_0.pdf

3. Ēnu ekonomikas īpatsvara izvērtējums par 2022. gadu

Ēnu ekonomikas apjoma aprēķinu metodes nevar viennozīmīgi uzskatīt par precīzām un savstarpēji salīdzināmām. Ar ēnu ekonomikas apmēra pētīšanu nodarbojas vairāki starptautiski atzīti ekonomisti. Lai iegūtu visaptverošu priekšstatu par ēnu ekonomikas apmēru, tiek salīdzināti vairāku pētījumu rezultāti, kuru pamatā ir gan tiešās (aptaujas) metodes, gan netiešās (makroekonomiskās) metodes. Lielākā daļa šo metožu dod iespēju novērtēt tikai ēnu ekonomikas pārmaiņu virzienu un pieauguma vai samazinājuma aptuvenu mērogu, proti, tendences, nevis konkrētu tās lielumu.

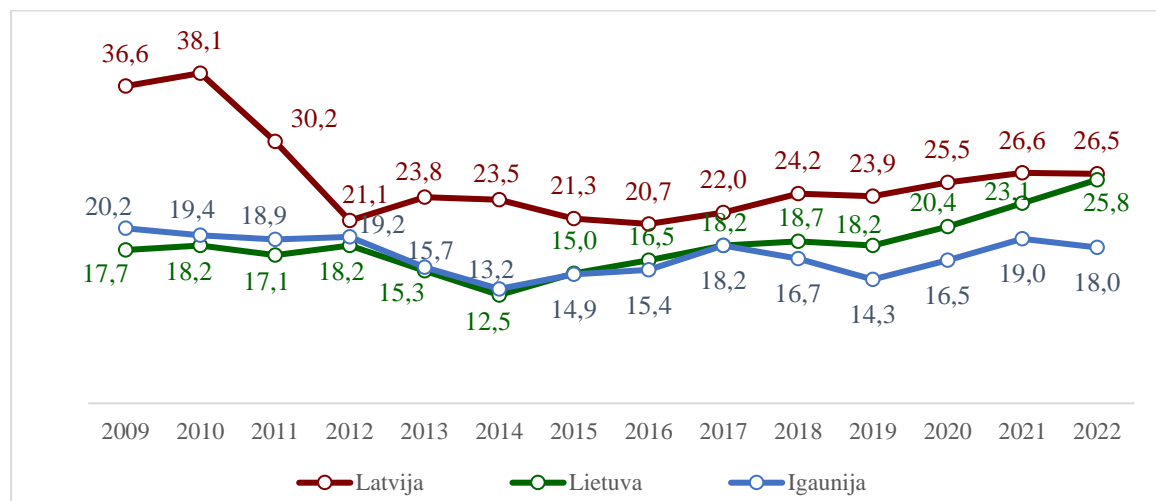
Pēc prof. F. Šneidera metodes Ēnu ekonomikas indekss tiek mērīts % no IKP – izmantojot **netiešo modelēšanas metodi**. Ēnu ekonomikas apmēra noteikšanai ir balstīta uz skaidrās naudas pieprasījuma pieeju un “vairāku indikatoru un vairāku cēloņu” (*MIMIC*) modeli (6. att.), kas ļauj iegūt laika rindas indeksus par neregistrētā un reģistrētā izlaides līmeņa attiecību valstī. Valūtas pieprasījuma pieejas pamatideja ir tāda, ka par ēnu ekonomikā pārdotajām precēm un pakalpojumiem norēķinās skaidrā naudā un ka, izmantojot skaidrās naudas pieprasījuma funkciju, ir iespējams novērtēt šādas preces un pakalpojumus, kas attiecīgi sniegti un sniegti apmaiņā pret skaidru naudu un tādējādi aprēķināt ēnu ekonomikas apjomu. Atbilstoši prof. F. Šneidera metodes aprēķiniem ēnu ekonomikas īpatsvars Latvijā 2022. gadā bija 19,9 %.

6. attēls. Ēnu ekonomikas īpatsvars Baltijas valstīs 2009.–2022. gadā (% no IKP) pēc prof. F. Šneidera pētījuma datiem.

Pēc prof. A. Saukas metodes Ēnu ekonomikas indekss tiek mērīts % no IKP, izmantojot **tiešo apsekojuma metodi** – uzņēmēju aptaujas anketas (arī telefona intervijas) ar brīvas izvēles atbildēm un nodokļu audita datu analīze un ieņēmumu pieeju IKP mērīšanā – IKP tiek aprēķināts kā darbinieku bruto atlīdzības un uzņēmumu bruto saimnieciskās darbības ienākumu summa (7. att.). Ēnu ekonomikas aprēķinos ietilpst neuzrādītā uzņēmumu peļņa,

neuzrādītās algas un neregistrētie darbinieki. Ēnu ekonomikas apjoms vērtēts skatoties uz uzņēmumiem, kas legāli reģistrēti un nodarbojas ar legālām precēm un pakalpojumiem. Aprēķinos nav ietverta nelegālā preču vai pakalpojumu tirdzniecība, t.sk. nelegālo preču pārrobežu tirdzniecība, kontrabanda vai imports.

7. attēls. Ēnu ekonomikas īpatsvars Baltijas valstīs 2009.–2022. gadā (% no IKP) pēc prof. A. Saukas pētījuma datiem.

Atbilstoši valsts pētījumu programmas projekta ietvaros veiktām prof. A. Saukas un viņa komandas aplēsēm potenciāli iekasējamā nodokļu summa no **ēnu ekonomikas Latvijā ir robežās no 2 līdz 3,6 miljardiem euro**. Prof. T. Putniņa ziņojumā ir aplēsts Latvijā zaudēto nodokļu ieņēmumu apjoms, kas radies ēnu ekonomikas dēļ, cilvēkiem izvairoties no nodokļu maksāšanas, slēpjot faktus, kā arī kontrabandas rezultātā. Rezultāti liecina, ka izvairīšanās no nodokļu maksāšanas starp dažādiem nodokļu veidiem būtiski atšķiras:

- Lielāko daļu no zaudētajiem nodokļu ieņēmumiem 77 % veido darbaspēka nodokļi (IIN un VSAOI). Pētījums parāda, ka pastāv ievērojams potenciāls nodokļu ieņēmumu palielināšanai ar tādu politisku darbību palīdzību, kas samazina zaudēto darbaspēka nodokļu apjomu. Vienlaikus norāda, ka tie varētu būt jebkādi pasākumi aplokšņu algu samazināšanai, īpaši jebkādas politikas ar mērķi novērst shēmas, kas izveidotas, lai no nodokļu nomaksas izvairītos lielu ienākumu guvēji, uz kuru rēķina kopumā rodas vislielākā neiekasēto nodokļu daļa salīdzinājumā ar to, cik lieliem nodokļu ieņēmumiem no šādām personām vajadzētu būt.
- Pētījumā minēts, ka nākamais lielākais nodokļu starpības radītājs ir akcīzes nodoklis, uz kura rēķina ir 10 % zaudēto nodokļu ieņēmumu. Starp akcīzes nodokļiem lielākā neiegūto nodokļu pozīcija ir naftas produkti, īpaši transportlīdzekļos izmantotā dīzeļdegviela un benzīns, jo par šīm precēm tiek iegūta liela daļa no akcīzes nodokļu

ieņēmumiem. No aplēstā nedeklarētā, nelegālā benzīna un dīzeļdegvielas patēriņa tiesībaizsardzības iestādes atklāj un atgūst tikai nelielu daļu, kas nozīmē, ka politika akcīzes nodokļa iekasēšanā par naftas produktiem varētu būt daudz efektīvāka.

- Nozīmīgu daļu no negūtajiem nodokļiem rada arī PVN, kas veido 9 % no visiem zaudētajiem nodokļu ieņēmumiem. Pētījumā norādīts, ka izvairīšanās no PVN ir 3,8 %, kas ir zemāks rādītājs nekā citām nodokļu kategorijām. Tomēr PVN rada lielu neiekasēto nodokļu daļu tāpēc, ka no visiem nodokļu ieņēmumiem PVN veido lielu īpatsvaru nodokļu ieņēmumu struktūrā (29 %). Pierādījumi no ES valstīm liecina, ka efektīva politika cīņā ar PVN nemaksātājiem ietver investīcijas informācijas tehnoloģijās, lai labāk sekotu līdzi PVN maksājumu saistībām un mudinātu nodokļu maksātājus pildīt pienākumus iesniegt papildu informāciju, piemēram, nodrošinot atskaitīšanos reālā laikā un e-rēķinu izrakstīšanu.⁷

Svarīgs valsts pētījumu programmas mērķis bija izstrādāt metodoloģiju ēnu ekonomikas apjoma aprēķināšanai un prognozēšanai Latvijā. Pētnieku izstrādātajā kombinētajā metodē ir izmantotas divas no vadošajām aprēķinu pieejām, katru no tām pielāgojot Latvijas konkrētajiem apstākļiem. Šīs metodes pamatā ir ēnu ekonomikas lēstā apjoma aprēķins, izmantojot apsekojuma datus, kas iegūti, piemērojot mikrodatu pieeju un ēnu ekonomikas apjoma aprēķins atbilstoši *MIMIC* par to pašu gadu (vai iegūstot aprēķinu no prof. F. Šneidera ikgadējām atjaunotajām aplēsēm). Šī metode tika izstrādāta, lai nodrošinātu ātru un vienkāršu veidu tās īstenošanai, par pamatu izmantojot esošos aprēķinus, ko katru gadu sagatavo pētnieki.

Kā izejas datus kombinētās metodes aprēķinam izmanto šādas pieejas:

- Prof. T. Putniņa un prof. A. Saukas (2015) izstrādāto tiešo mikrometodi, kas sākotnēji tika izstrādāta Baltijas valstīs, bet tiek izmantota ēnu ekonomikas aprēķiniem vairāk nekā 10 valstīs, sadarbībā ar Pasaules Banku varētu pielietot arī globālā mērogā. Metodes pamatā ir rūpīgi izstrādātas uzņēmēju aptaujas, piemērojot arī ekonometriskas korekcijas neobjektivitātes novēršanai atbildēs.
- Netiešo makrolīmeņa metodi ir izstrādājis un popularizējis prof. F. Šneiders (*Schneider, Enste, 2000*), un to arī sauc par dinamisko vairāku indikatoru un vairāku cēloņu modeli (*MIMIC*). Atbilstoši šai metodei tiek izmantoti dati par ēnu ekonomikas iespējamiem cēloņiem un rādītājiem, lai aprēķinātu ēnu ekonomikas relatīvo apjomu vienā valstī vai laika periodā salīdzinājumā ar citu valsti vai periodu. Lai aprēķinātu

⁷ <https://www.fm.gov.lv/lv/media/13792/download?attachment>

ēnu ekonomikas patieso apjomu, relatīvos aprēķinus parasti kalibrē, izmantojot absolūtos ēnu ekonomikas mērījumus, par kuriem ir zināms vai tiek pieņemts, ka tie ir pareizi.

Saskaņā ar *SSE Riga* Ilgtspējīga biznesa centra pētnieku prof. A. Saukas, prof. T. Putniņa pētījuma “Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs 2009.–2022. gadā” datiem ēnu ekonomikas apjoms Latvijā 2022. gadā bija 26,5 % no IKP, kas ir par 0,1 procentpunktu mazāk nekā 2021. gadā. Vislielākā ēnu ekonomiku veidojošā komponente Latvijā 2022. gadā bija “aploksņu algas”, kas salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu ir palielinājusies par 0,5 procentpunktiem, veidojot 46,7 %. Nākamā lielākā komponente ir “neuzrādītie ienākumi”, kas veido 29 %, un “neuzrādītie darbinieki” – 24,3 %.

Saskaņā ar prof. A. Saukas pētījuma rezultātiem nozaru dalījumā 2022. gadā vislielākais ēnu ekonomikas īpatsvars joprojām bija būvniecības nozarē – 34,5 %, kas joprojām saglabā pieauguma tempu un salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu ir par 3,3 procentpunktiem vairāk. Mazumtirdzniecības nozarē ēnu ekonomikas īpatsvars palielinājies par 0,7 procentpunktiem, sasniedzot 30,5 %. Vairumtirdzniecībā ēnu ekonomika samazinājusies līdz 20,5 %, kas ir kritums par 3,9 procentpunktiem salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu, savukārt pakalpojumu nozarē ēnu ekonomikas īpatsvars turpināja palielināties, sasniedzot 28,6 % kas ir par 1,1 % vairāk nekā 2021. gadā. Neliels samazinājums vērojams ražošanas nozarē – 23,9 %, kas ir par 1,1 % mazāk kā 2021. gadā.

Ēnu ekonomikas apmēra aprēķināšanai izmanto dažādas metodes un nav korekti tās savstarpēji salīdzināt dēļ to atšķirīgas bāzes, pieņēmumiem un principiem, tāpēc atšķiras arī iegūtie rezultāti. Lai iegūtu visaptverošu priekšstatu par ēnu ekonomiku, tiek skatīti dažādu pētījumu rezultāti, kuru pamatā ir gan tiešās (aptaujas) metodes, gan netiešās (makroekonomiskās) metodes.

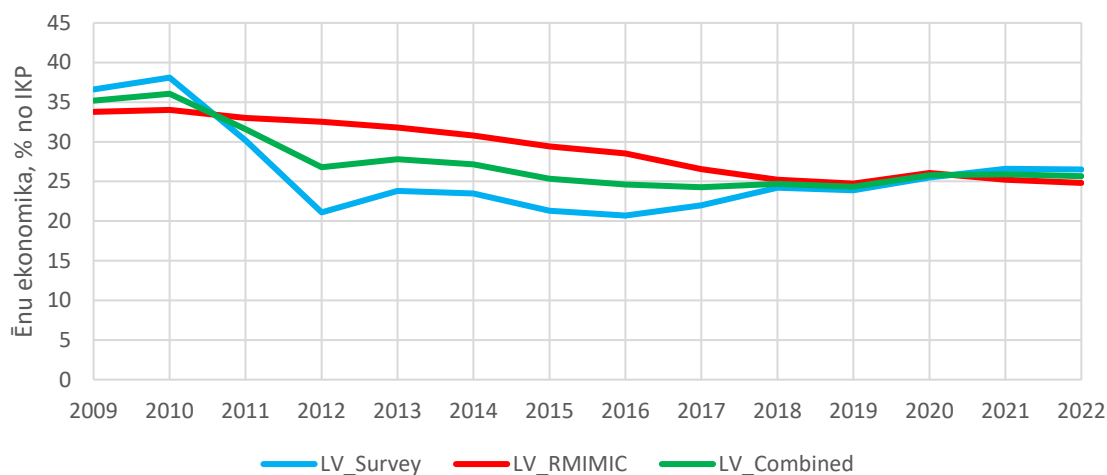
Piemērojot pētījuma projekta ietvarā pētnieku izstrādāto kombinēto metodi⁸, tika veiktas aplēses, ka ēnu ekonomikas apjoms **Latvijā 2022. gadā bija 25,7 % no IKP** (8. att.). Saskaņā ar pētījumā minēto, 2021. gadā Latvijas ēnu ekonomikas apjoms bija 25,9 %.

⁸ <https://www.fm.gov.lv/lv/petijumi-par-enu-ekonomikas-apjomu>

Ēnu ekonomikas apjoma novērtējums Latvijā, izmantojot dažādas metodes, % no IKP

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Apsekojumu metode	23,5	21,3	20,7	22,0	24,2	23,9	25,5	26,6	26,5
Kalibrēts MIMIC	30,8	29,4	28,5	26,5	25,2	24,7	26,1	25,2	24,8
Kombinētā metode	27,1	25,4	24,6	24,3	24,7	24,3	25,8	25,9	25,7

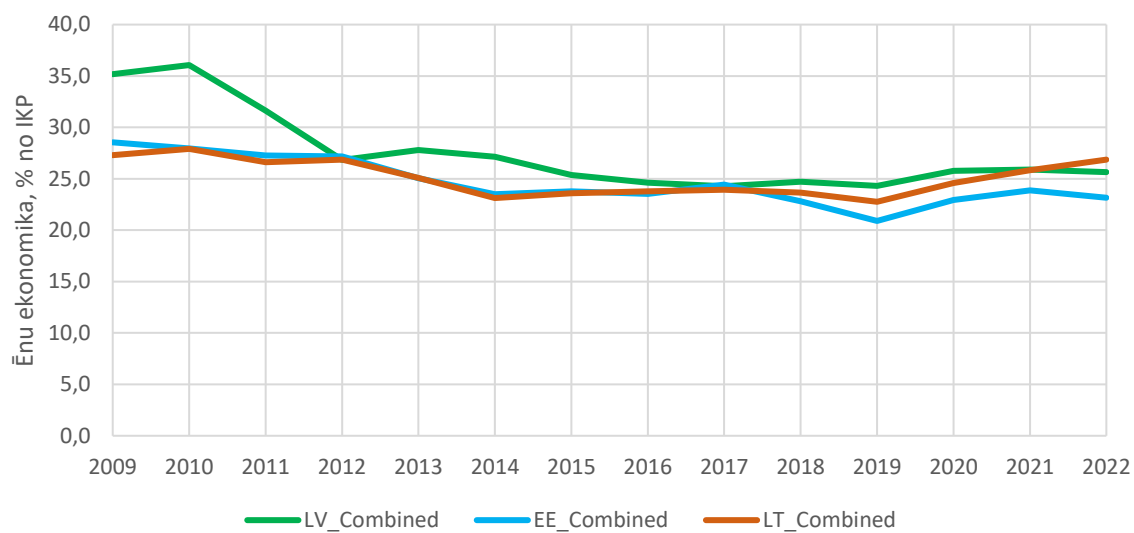
Lai aprēķinātu ēnu ekonomikas apjomu, relatīvos aprēķinus parasti kalibrē, izmantojot absolūtos ēnu ekonomikas mērījumus, par kuriem ir zināms vai tiek pieņemts, ka tie ir pareizi. Pēc valsts pētījumu programmas ietvaros pētnieku piemērotās metodes, tas kalibrēts atbilstoši Latvijas ekonomikai, izmantojot pieejamos mikrodatu.

8. attēls. Ēnu ekonomikas aplēses, piemērojot valsts pētījumu programmas izstrādāto LV kalibrēto MIMIC, mikrodatu un kombinēto pieeju.

Lai salīdzinātu ēnu ekonomikas apjomu Baltijas valstīs, piemērojot pētniecības projekta ietvaros pētnieku izstrādāto kombinēto metodi⁹ tika veiktas aplēses par 2022. gadu (9. att.) – ēnu ekonomikas apjoms Lietuvā 2022. gadā bija 26,9 % no IKP, kas ir par 1,1 % vairāk kā 2021. gadā pēc pētnieku aprēķina izmantojot to pašu metodi. Savukārt Igaunijā ēnu ekonomikas apjoms pēc pētnieku izstrādātās kombinētās metodes ir par 0,8 % mazāks kā pētnieku aprēķinā pēc šīs pašas metodes par 2021. gadu, sastādot 23,1 % no IKP.

⁹ <https://www.fm.gov.lv/lv/petijumi-par-enu-ekonomikas-apjomu>

9. attēls. Ēnu ekonomikas aplēses Baltijas valstīs, piemērojot valsts pētījumu programmas izstrādāto kombinēto pieeju.

4. Ēnu ekonomikas prognozes turpmākajiem gadiem un rīcības virzieni ēnu ekonomikas īpatsvara mazināšanai

Valsts pētījumu programmas ietvaros ne tikai izstrādāta metodoloģija ēnu ekonomikas apjoma aplēsēm, bet arī ir izstrādāta metodoloģija ēnu ekonomikas apjoma prognozēšanai Latvijā. Kā norādīja pētnieki, papildus pagātnē balstītām aplēsēm par tās apjomu un līdzšinējo dinamiku, politikas veidotājiem ir noderīgi saņemt prognozes par ēnu ekonomiku. Piemēram, ēnu ekonomikas ierobežošanas politikas ietekmi vislabāk var noteikt, novērtējot izmaiņas ēnu ekonomikā attiecībā pret līmeni, kāds būtu dabiski radies, ja nebūtu politikas intervenču. Šo līmeni var noteikt, izmantojot prognozes, kurās ņem vērā ēnu ekonomikas dinamiku un gaidāmās tendences, piemēram, dabisko atgūšanos no pandēmijas izraisītā kāpuma, vai ilgtermiņā novēroto ēnu ekonomikas samazināšanās tendenci, vai arī vidējo apvērsi. Turklāt prognozes var palīdzēt arī nodokļu plānošanā, ņemot vērā to, ka ēnu ekonomika ietekmē nodokļu ieņēmumu līmeni. Pētnieki izstrādāja pieeju, lai veiktu ekstrapolāciju no pašlaik aprēķinātajiem ēnu ekonomikas līmeņiem, nolūkā prognozēt ēnu ekonomikas līmeņus un izmaiņas nākotnē, pamatojoties uz prognozēšanā ierasti izmantotajiem laika sēriju ekonometriskajiem modeļiem.

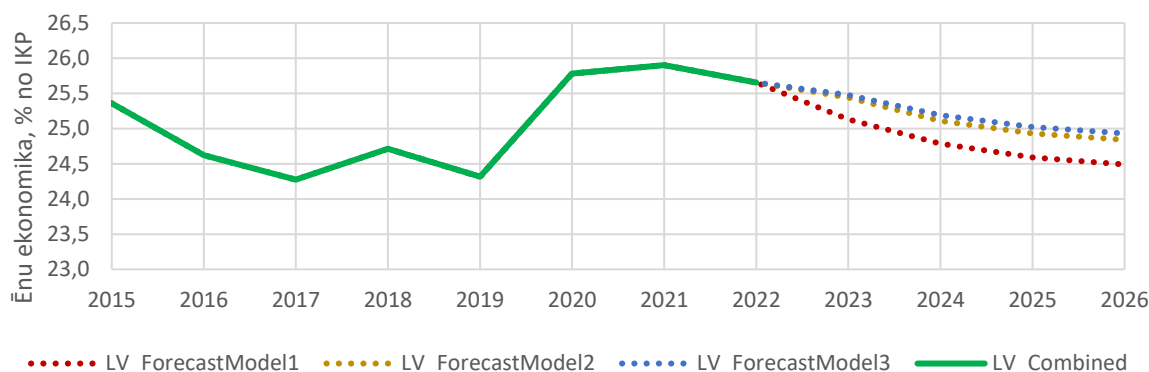
Lai izveidotu prognozes ēnu ekonomikas dinamikai tuvākajos gados, pētnieki ar kombinēto metodi iegūtajiem rezultātiem aprēķināja trīs periodu autoregresīvo modeļu koeficientus, izmantojot trīs autoregresīvo modeļu variācijas:

- 1) apkopotu modeli ar vienu konstanti visām valstīm;
- 2) apkopotu modeli, bet pieļaujot valstīm specifiskas konstantes;
- 3) versija, kuras gadījumā autoregresīvo modeli aprēķina katrai valstij atsevišķi.

Trīs dažādie prognozēšanas modeļi ļauj izprast prognozēm raksturīgo modeļu nenoteiktību – variācijas modeļu starpā, kuru pamatā ir atšķirīgi pieņēmumi, un tādējādi tiek iegūts ticamības intervāls, kur ņemtas vērā “nestandarta” kļūdas. Tiek izmantoti lēstie koeficienti, lai nodrošinātu autoregresīvās prognozēšanas instrumentu, ar ko uz pašreizējās dinamikas pamata tiek veidotas projekcijas vienam vai vairākiem gadiem uz priekšu.

Pēc tam, kad noteikts ēnu ekonomikas apjoms Latvijā 2022. gadā ar pētījuma projekta ietvaros pētnieku izstrādāto kombinēto metodi, un ņemot vērā pētnieku pētījumā lēsto ēnu ekonomikas apjomu pēc tās pašas kombinētās metodes 2020. un 2021. gadā, atbilstoši ekonometriskajām tehnikām, izmantojot datu sērijas laikā, prognozēta ēnu ekonomikas dinamika nākotnē. Izmantotie modeļi ir autoregresīvi modeļi, ar ko, pamatojoties uz līdzšinējām tendencēm, prognozē ēnu ekonomikas turpmākos līmeņus. **Visi trīs**

autoregresijas modeļi prognozē ģnu ekonomikas apjoma samazināšanos Latvijā nākamajos četros gados (10. att.).

10. attēls. Ģnu ekonomikas apjoma prognoze pēc 3 modeļiem, piemērojot valsts pētījumu programmas prognozēšanas metodoloģiju.

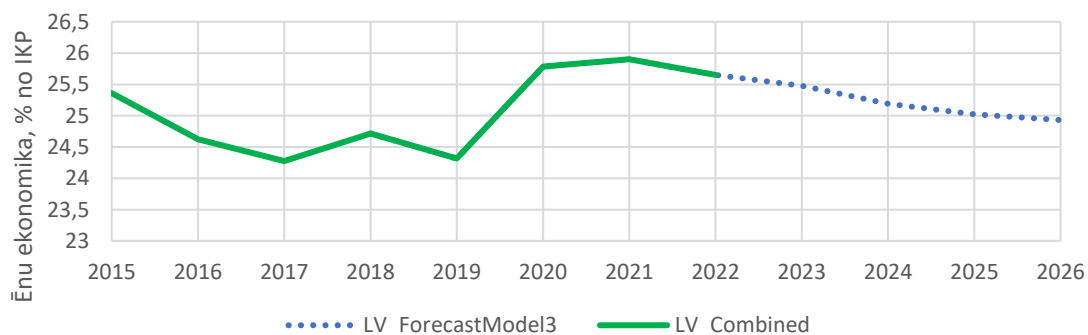
2. tabula

Ģnu ekonomikas prognozes Latvijai, % no IKP (pētnieku metode)

	2023	2024	2025	2026
1. prognozēšanas modelis (apvienotais modelis, viena konstante)	25,1	24,8	24,6	24,5
2. prognozēšanas modelis (apvienotais modelis, valstu konstantes)	25,4	25,1	24,9	24,8
3. prognozētais modelis (konkrētu valstu modeļi)	25,5	25,2	25,0	24,9

Pētnieki pētījumā uzsver, ka lai gan tiek izmantoti trīs prognozēšanas modeļi, lai panāktu noturību un izvērtētu variāciju starp modeļiem, tomēr vēlamais modelis ir 3. modelis, jo tas sniedz vislielāko elastību modeļi, ļaujot autoregresīvajiem parametriem atšķirties dažādās valstīs.

Saskaņā ar vēlamo modeli prognozētais samazinājums Latvijā turpmākajos četros gados (no 2023. līdz 2026. gadam) ir aptuveni par vienu procentpunktu (11. att.). **Piemērojot pētniecības projekta ietvaros pētnieku izstrādāto kombinēto metodi, tiek noteikts, ka ģnu ekonomikas apjoms Latvijā 2026. gadā samazināsies par 0,8 % un būs 24,9 % no IKP.**

11. attēls. Ģnu ekonomikas apjoma prognoze, piemērojot valsts pētījumu programmas prognozēšanas metodoloģijas 3. modeli.

Prognozētās vērtības nodrošina noderīgu etalonparaugu, atbilstoši kuram izvērtēt politikas darbību panākumus ēnu ekonomikas samazināšanai – šīs vērtības pamatā raksturo ēnu ekonomikas dabiskās tendences jeb trajektoriju, ko nosaka lēni mainīgā makroekonomikas dinamika. Tādējādi, ja nākotnē ēnu ekonomikas apjoms būs atšķirīgs no prognozētajām tendencēm, tas varētu liecināt par pasākumu ietekmi uz trajektoriju, kas attiecīgi virzās projām no dabiskās tendences.

Kā norādīts pētījumā, varētu panākt vēl ievērojamāku samazinājumu, ja veiksmīgi tiks īstenotas politikas darbības un pasākumi ēnu ekonomikas mazināšanai. Prognozētais ēnu ekonomikas samazinājums vērstu pretējā virzienā neseno ēnu ekonomikas palielinājumu, kas notika Covid-19 krīzes laikā, un turpinātu ilgtermiņā novēroto tendenci, ka ēnu ekonomikas apjoms pakāpeniski samazinās.

Tādējādi, lai turpinātu darbu ēnu ekonomikas apjoma mazināšanai, izstrādāts Ēnu ekonomikas ierobežošanas plāna 2024.–2027. gadam (turpmāk – plāns) projekts (iesniegts MK, Nr. 23-TA-1903), kas ir vidēja termiņa politikas plānošanas dokuments, kura prioritāte turpmākajiem četriem gadiem ir ēnu ekonomikas mazināšana, īstenojot gan horizontālā rakstura pasākumus, gan fokusētos pasākumus konkrētās tautsaimniecības nozarēs, ciešā sadarbībā ar nozaru ministrijām un nevalstisko organizāciju pārstāvjiem. Plānā iekļautie pasākumi ir vērsti uz ēnu ekonomikas riska mazināšanu konkrētā nozarē, kā arī aplēsta potenciālā fiskālā ietekme uz valsts budžetu no pasākumu ieviešanas. Līdztekus plāna rīcības virzienu ietvaros tiek īstenoti pasākumi nozaru politikas un tiesiskā regulējuma sakārtošanai, lai ierobežotu ēnu ekonomiku, sakārtotu uzņēmējdarbības vidi un veicinātu labprātīgu nodokļu saistību izpildi. Plānā iekļauti pasākumi, kas paredz nodokļu maksātāja reitinga kopējā novērtējuma izmantošanu publiskajos iepirkumos, skaidras naudas aprites ierobežošanu, bezskaidras naudas darījumu izmantošanas veicināšanu, ikgadējās vispārējās iedzīvotāju ienākumu deklarēšanas ieviešanu, datu analītikas stiprināšanu būvniecības, veselības un skaistumkopšanas nozarēs, informācijas un datu apmaiņas uzlabošanu, sabiedrības izglītošanu, kā arī citus pasākumus uzņēmumu konkurētspējas celšanai.

Ievērojot pētnieku izstrādātas rīcībpolitikas rekomendācijas, plānā tika iekļauti vairāki pasākumi, tādi kā:

- īstenot izglītojošo un izpratni veicinošo informatīvo kampaņu darba ņēmējiem par vispārējās iedzīvotāju ienākuma deklarēšanas ieviešanu, tostarp pilnībā deklarētās nodarbinātības priekšrocībām un aplokšņu algu saņemšanas izmaksām;

- nodokļu maksātāju reitinga izmantošana publiskajos iepirkumos (t.sk. izvērtējot iespēju izmantot reitingu ar publiskā iepirkuma izpildi saistītajos uzņēmumos);
- īstenot attaisnojuma dokumentu (e-rēķinu) elektroniskās aprites sistēmas ieviešanu;
- skaidras naudas aprites aizstāšana ar digitāliem maksājumiem, veicinot POS termināļu ieviešanu tirdzniecības vietās;
- valsts un pašvaldību iestādēm veikt savu informācijas sistēmu integrāciju ar DAGR, lai uzsāktu tajā pieejamo citu iestāžu datu saņemšanai, kuri nepieciešami analīzei un ēnu ekonomikas risku identifikācijai savos pamatdarbības procesos;
- paplašināt VID publiskojamo datubāzi;
- ieviest “aplokšņu algu” rēķinu, vienlaikus paredzot izņēmumu attiecībā uz nozarēm, kurās ir noslēgta ģenerālvienošana, kas paredz būtisku valsts noteiktās minimālās darba algas vai stundas algas likmes paaugstināšanu nozarē vismaz 50% apmērā virs valsts noteiktās minimālās darba algas vai stundas algas likmes.

Kopsavilkums

1. Ēnu ekonomika – joprojām aktuāla problēma, kuras samazināšana ir svarīga, lai nodrošinātu sabiedrības labklājības līmeni un sekmētu ekonomikas konkurētspēju un tautsaimniecības attīstību.
2. FM no 2020. gada augusta līdz 2023. gada aprīlim īstenoja valsts pētījumu programmas “Ēnu ekonomikas mazināšana valsts ilgtspējīgas attīstības nodrošināšanai” projektu piesaistot zinātniekus ēnu ekonomikas cēloņu, seku un to mazināšanas pasākumu izvērtēšanā.
3. Zinātniskās darbības un pētījumu rezultātā tika vērtēti ēnu ekonomiku ietekmējošie faktori tautsaimniecības nozarēs un sniegtas zinātniski pamatotas rīcībpolitikas rekomendācijas ēnu ekonomikas mazināšanai, kā arī izstrādāta ēnu ekonomikas mērīšanas un prognozēšanas metodoloģija.
4. Ēnu ekonomika kavē valsts ekonomikas izaugsmi, negatīvi ietekmē nodokļu iekasēšanu un samazina valsts budžeta ieņēmumus. Tas attiecīgi samazina valsts rīcībā esošo finansējumu, ko iespējams izmantot sabiedrības labklājības un dzīves kvalitātes paaugstināšanai, infrastruktūras un pakalpojumu attīstībai.
5. Pētījumā par iedzīvotāju iesaistīšanos ēnu ekonomikā tika secināts, ka nodokļu nomaksa un ēnu ekonomika ir saistīta ar trīs būtiskiem faktoriem – strukturālie, norēķinu un vēsturiskie faktori.
6. Secināts, ka ēnu ekonomikai ir tendence pieaugt ekonomisko krīžu un grūtību laikā, bet to var ierobežot ar politiskiem pasākumiem.
7. Atbilstoši valsts pētījumu programmas projekta ietvaros veiktām prof. A. Saukas un viņa komandas aplēsēm potenciāli iekasējamā nodokļu summa no ēnu ekonomikas Latvijā ir robežās no 2 līdz 3,6 miljardiem *euro*.
8. Lai pielāgotu ekonomikas lēstā apjoma aprēķinus Latvijai, pētnieki piedāvāja kombinēto metodi, izmantojot apsekojuma datus, kas iegūti, piemērojot mikrodatu pieeju un ēnu ekonomikas apjoma aprēķinu atbilstoši *MIMIC* par to pašu gadu.
9. Ēnu ekonomikas apmēra aprēķināšanai izmanto dažādas metodes un nav korekti tās savstarpēji salīdzināt dēļ to atšķirīgas bāzes, pieņēmumiem un principiem, tāpēc atšķiras arī iegūtie rezultāti. Lai iegūtu visaptverošu priekšstatu par ēnu ekonomiku, tiek skatīti dažādu pētījumu rezultāti, kuru pamatā ir gan tiešās (aptaujas) metodes, gan netiešās (makroekonomiskās) metodes. Atbilstoši prof. F. Šneidera metodes aprēķiniem ēnu ekonomikas īpatsvars Latvijā 2022. gadā bija 19,9 %. Savukārt, atbilstoši pētniecības projekta ietvarā pētnieku izstrādātajai kombinētajai metodei, ēnu

ekonomikas apjoms Latvijā 2022. gadā bija 25,7 % no IKP. Piemērojot pētnieku izstrādāto kombinēto metodi aplēsts, ka Lietuvā ēnu ekonomikas apjoms 2022. gadā bija 26,9 % no IKP, savukārt Igaunijā – 23,1 % no IKP.

10. Atbilstoši pētniecības projekta ietvarā pētnieku izstrādātajai kombinētajai metodei, ēnu ekonomikas apjoms Latvijā 2026. gadā būs 24,9 % no IKP, attiecīgi samazinot ēnu ekonomikas apjomu par 0,8 % salīdzinājumā ar aplēsēm par 2022. gadu.
11. Lai turpinātu darbu ēnu ekonomikas apjoma mazināšanai, izstrādāts Ēnu ekonomikas ierobežošanas plāna 2024.–2027. gadam projekts, kura prioritāte turpmākajiem četriem gadiem ir ēnu ekonomikas mazināšana, īstenojot gan horizontālā rakstura pasākumus, gan fokusētos pasākumus konkrētās tautsaimniecības nozarēs.